

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0003-2985-9671*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ (У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022 року)

Постановка проблеми. Генеза сутності права є водночас історією формування складових елементів прав людини. Ці складові були закріплені на конституційному рівні в Англії в XIII ст., у Франції та США – у XVIII ст. Жахіття Другої світової війни спонукали ООН до прийняття у 1948 році Загальної декларації прав людини. У цих документах йшлося про невід’ємні, такі, що не залежать від визнання державою, права людини, якими людина наділяється з моменту свого народження, без яких є неможливими її існування та розвиток. Ці права не залежать від прав, наданих державою, і характеризуються такими ознаками, як універсальність, належність від народження, ненабувальність, невідчужуваність, непорушність та основоположність, інтерпретація яких міститься у принципах [12, с. 196–197]. Це відображає основні змістові характеристики загальноприйнятого в юридичній літературі уявлення про права людини як такі, що належать їй від народження, є природними і невідчужуваними, існують незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні [6, с. 5].

Моральність оцінюється, як правило, з перспективи загального сприйняття і суспільної згоди щодо таких етичних категорій, як добро, зло, благо, справедливість та ін. Відповідно, у контексті прав людини та права взагалі їх загальне розуміння дає нам відповідь на питання, закон добрий чи ні, справедливий чи не справедливий, соціально корисний чи ні і т. ін. І в процесі пошуку відповідей ми водночас шукаємо переконливі аргументи, якими обґрунтовуємо місце моральності у праві та законах, які регулюють сферу нашого природного й цінного та забезпечують її захист [7, с. 40]. Зокрема, численні конвенції, які регулюють питання захисту прав людини, у т. ч. під час воєнних дій, змістовно побудовані на моральних принципах і цінностях, серед яких – честь, гідність, повага, життя, свобода, гуманізм, заборона тортур тощо.

З огляду на трагічні особливості щодо захисту прав людини, які склалися в Україні під час повномасштабного нападу РФ, очевидними є цілковите нівелювання з боку агресора усвідомлення людини як цінності, її честі та гідності, життя та здоров’я, а також ставлення до української народу як гідної нації з притаманними їй ідентичністю, історією, традиціями тощо. Тому постала нагальна потреба дослідити права людини, яка не перебуває зі зброєю в руках, не є учасником воєнного конфлікту, а є частиною цивільного, мирного населення.

Це має не лише юридичне значення, а й моральне, адже захист невід’ємних, природних прав людини завжди несе в собі моральне навантаження, бо природність є частиною її життя, складовою ментальності й культури будь-якого суспільства, що стає морально-нормативним стандартом суспільних відносин за будь-яких обставин, особливо під час війн, характер яких може суттєво відрізнятися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та основні змістові характеристики прав цивільного населення під час війни та питання його захисту представлені у працях З. Валіулліної, І. Назарчук, О. Сенаторової, Ю. Усманової та ін. Моральний ракурс проблеми висвітлено у дослідженнях С. Бобровник, Н. Оніщенко, Є. Смирнової, Ю. Шемшученка та ін.

Мета статті. З огляду на це метою статті є аналіз морально-правових засад захисту цивільного населення під час війни.

Основні результати дослідження. Права людини, засновані на принципах свободи, рівності та справедливості, мають універсальний характер. Загальновизнаними в міжнародному праві фундаментальними правами людини є, зокрема: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насилля або іншого жорстокого чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання; право на недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі і гідності, свободи совісті і віросповідання тощо [14, с. 710]. Під час воєнних дій згадані основоположні цінності є особливо вразливими і їх дотримання з боку сторони воєнного конфлікту прямо залежить від мотивів і моральних передумов такої агресії.

Вивчаючи теоретичний дискурс щодо військових теорій, З. Валіулліна спостерігає серед видів війн, що можуть вестись у XXI ст., такі, як неоголошений геноцид проти населення держави суперника, інформаційну війну, духовну війну як цілеспрямоване нав'язування згубних цінностей тим народам або державам, яких потрібно підкорити та ін. При цьому наголошується, що форми ведення війни, маючи економічні та політичні причини і цілі, історично змінюються, але завжди мають морально-етичне обґрунтування як передумову або як її супровід [1].

Оскільки ми обмежимося аналізом прав цивільного населення під час війни, варто спинитися на основних засадах їх правового регулювання на міжнародному та національному рівнях. Також необхідно зважати на вид збройного конфлікту, оскільки від цього залежатиме режим захисту прав. Слід зауважити, під час збройних конфліктів застосовуються норми міжнародного гуманітарного права (далі за текстом – МГП), яке визначається як система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм [3].

Зокрема, МГП містить принципи і норми, які: застосовуються під час збройних конфліктів; обмежують насильство, що перевищує обсяг, необхідний для досягнення мети війни – ослаблення військової спроможності супротивника; забороняють насильство щодо тих, хто не бере або припинив брати участь у конфлікті [10, с. 56–57].

Поведінку сторін вже існуючого збройного конфлікту регулює право війни (*Jus in bello*), воно є синонімом міжнародного гуманітарного права і спрямоване на мінімізацію страждань у збройних конфліктах, особливо шляхом захисту і надання допомоги всім жертвам збройного конфлікту, наскільки це можливо [15].

Ю. Усманов, досліджуючи право на життя в умовах збройних конфліктів, вказує на дві категорії людей: учасники збройного конфлікту і ті, хто не бере безпосередньої участі у цьому конфлікті [13, с. 25–26].

Зокрема, пунктом 59 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України від 23.03.2017 року визначено поняття цивільної особи та її статус. Так, під цивільною особою розуміється «будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною.

Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається МГП» [3].

Таким чином, в основі МГП лежить принцип розрізнення між воюючими і невоюючими (розрізнення за суб'єктами), а також між військовими і цивільними об'єктами (розрізнення за об'єктами). Відповідно всіх осіб, статус яких регламентується нормами МГП, можна поділити на учасників і неучасників збройних конфліктів. При цьому залежно від типу збройного конфлікту вони матимуть різний статус.

Відповідно жертвами війни, або підзахисними особами, є особи, що не беруть або припинили брати участь у воєнних діях. Під жертвами війни (підзахисними особами) розуміють усіх тих, кого захищають Женевські конвенції 1949 року (далі за текстом – ЖК). Норми статті 12, загальної для ЖК I і ЖК II, статей 13, 14 ЖК III та ст. 4 ЖК IV передбачають, що поранені, хворі, особи, що за-

знали корабельної аварії, військовополонені та цивільне населення мають користуватися повагою та захистом. Під захистом розуміють не тільки обов'язок не вживати стосовно них ворожих дій, а й застосовувати певні дії для їх безпеки. На цих осіб не тільки заборонено нападати, з ними слід завжди поводитися гуманно, не піддавати їх катуванню та іншим жорстоким видам поводження і покарання, захищати їх від нападу під час ворожих дій та ін. [10, с. 83–84].

Міжнародний суд ООН неодноразово виводив обов'язки за МГП безпосередньо із такого загального принципу права, як «елементарні засади гуманності». Такими він визнав усі положення спільної для всіх чотирьох женевських конвенцій ст. 3, яку називають мініконвенцією, і які Суд визнав обов'язковими для дотримання під час будь-яких збройних конфліктів [10, с. 67].

24 лютого 2022 року відкритим повномасштабним вторгненням із суші, моря, повітря до України РФ грубо порушила Статут ООН, численні норми міжнародного права та вчинила акт агресії – найбільш серйозне та грубе порушення міжнародного правопорядку. Його серйозні порушення вважаються воєнними злочинами. З огляду на це 27 лютого до Міжнародного суду ООН в Гаазі Україна подала позов проти РФ. Також було подано запит на наказ Суду про тимчасові заходи проти РФ. У повідомленні Міністерства закордонних справ йдеться, що Україна вимагає від Суду провести екстрені слухання та видати наказ РФ негайно припинити військові дії та незаконний напад на Україну [9].

Однак дії агресора щодо цивільного населення України, на наше переконання, містять ознаки не просто порушення прав людини, а геноциду. Такого висновку можна дійти, виходячи з аналізу норм міжнародного гуманітарного права.

Пунктом 3 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України основним завданням МГП визначено захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також тих, які перестали брати в них участь у результаті хвороби, поранення або будь-якої іншої причини, незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак [3].

Статтею 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено мінімум зобов'язань сторін у разі збройного конфлікту щодо осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, зокрема, є забороненими такі діяння стосовно зазначених вище осіб: а) насилля над життям і особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [4].

Окрім того, Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року визначаються гарантії гуманного поводження. Так, ст. 4 Протоколу II передбачається, що зазначені вище особи «мають право на повагу до своєї особистості, своєї честі, своїх переконань і своїх релігійних обрядів. За всіх обставин з ними поводяться гуманно й без будь-якої несприятливої різниці. Заборонено видавати наказ не залишати нікого в живих» [2].

Однак загальновідомо, що ставлення російського агресора до мирного українського цивільного населення у своєму варварстві не обмежується звичайним розумінням порушення прав людини та принципу гуманізму під час збройного конфлікту.

З огляду на це спільнота українських юристів звернулася до міжнародного співтовариства із закликом вжити негайних і рішучих заходів для припинення геноциду українського народу, забезпечити відповідальність за вже скоєні порушення та покарання міжнародного злочину геноциду [11].

Геноцид, як визначено статтею 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього [5], включає дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів групи; б) заподіяння тяжкої тілесної або психічної шкоди членам групи; в) навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на те, щоб забезпечити її фізичне знищення повністю або частково; г) вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженню всередині групи; г) примусове переведення дітей з групи в іншу групу.

Станом на 4 квітня 2022 року вже задокументовані та підтверджені незалежними спостерігачами низка фактів, зокрема:

– умисне вбивство мирних жителів, катування та масові згвалтування, у тому числі дітей, жінок і людей похилого віку;

– триваючі невибіркові обстріли Росією житлових будинків, лікарень, шкіл, дитячих садків у Маріуполі, Харкові, Чернігові, Сумах, Ізюмі, Охтирці та інших містах України з метою насадити страх і домогтися підкорення;

– відмова Росії в наданні гуманітарної допомоги тим, хто її потребує, в окупованих містах і містах в облозі;

– масові депортації мирного населення України з окупованих територій, вже відомо про близько 40 тис. громадян України, серед яких щонайменше 2389 дітей, яких примусово депортували до Росії чи Білорусі.

Спільнота українських юристів виявила факти конкретного наміру російських зловмисників здійснити геноцид українців шляхом повного або часткового знищення українців як національної групи, і такі моделі злочинної поведінки повністю відповідають ознакам злочину геноциду за ст. 2 (а), (б), (в) і (г) Конвенції про геноцид і відповідають критерію воєнних злочинів і злочинів проти людяності [11].

Верховна Рада України відреагувала відповідно, прийнявши Постанову «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”» № 2188-IX від 14.04.2022 року [8]. Цією Заявою Верховна Рада України:

1. Визнає дії, вчинені Збройними силами РФ та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу.

2. Звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення РФ геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України.

Аналізуючи зміст цієї постанови Верховної Ради України, спостерігаються такі її моральні складові, що стали засадничими в процесі прийняття такого правового рішення. А саме, у його основу покладено, зокрема, факти:

– багатоміліардної політики РФ щодо «деукраїнізації», поглинання української нації шляхом перекручування та привласнення її історії, здобутків у сферах науки, культури й мистецтва;

– «денацифікації» України, за якою фактично приховуються справжні мотиви російської агресії – знищення Українського народу, його самотності та позбавлення його права на самостійний розвиток;

– вчинення на тимчасово окупованих РФ територіях України дій щодо заборони використання української мови і т. п.;

– вчинення геноциду, змова з метою вчинення геноциду, пряме й публічне підбурювання до вчинення геноциду;

– вбивств, викрадення, жорстокого позбавлення свободи людей, їх катування, згвалтування, глуmlinня над тілами вбитих і замучених;

– систематичних випадків умисного вбивства цивільного населення та умисному створенні Збройними силами РФ таких умов життя, які завдають виняткових страждань Українському народу, спрямовані на його повне або часткове знищення та в підсумку призводять до фізичного знищення українського населення в багатьох населених пунктах на території України, зокрема через блокаду населених пунктів, недопущення гуманітарної допомоги та перешкоджання евакуації цивільного населення, захоплення та цілеспрямоване знищення об'єктів інфраструктури, що забезпечує базові потреби людей;

– примусовому переміщенні українських дітей на територію РФ та передачі їх на виховання до чужого середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації як українців і т. ін.

Висновки. Отже, можна констатувати, що норми міжнародного гуманітарного права встановлюють відповідні заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечуючи захист жертв конфлікту і цивільного населення та визначаючи відповідальність за порушення цих норм. В основі міжнародного гуманітарного права покладено принцип розрізнення між воюючими і невоюючими та їх захист з огляду на морально-правові складові такого захисту.

Виходячи із аналізу змісту деяких конвенційних угод, а також згаданої вище постанови Верховної Ради, можна спостерігати такі принципові моральні складові їх прав, як життя, повага, свобода совісті і віросповідання, заборона тортур і приниження людської гідності, гуманне поводження, захист під час воєнних дій тощо. Зокрема, Міжнародний суд ООН неодноразово виводив обов'язки сторін воєнного конфлікту за такого загального принципу права, як «елементарні засади гуманності». Саме ці принципи сьогодні безмежно порушуються російським агресором щодо цивільного населення України, з огляду на що Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”».

Список використаних джерел

1. Валиулліна З. В. Військова теорія К. Клаузевіца в теоретичному дискурсі. Ефективна економіка. *Дніпровський державний аграрно-економічний університет*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI від 18.08.89 / *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
3. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України 23.03.2017 № 164 / *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 / *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Документ ратифіковано від 18.03.1954 № 995_155 / *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
6. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Харків: Факт, 2001. 439 с.
7. Львова О. Л. Моральні засади прав людини: сучасні виклики та шляхи їх подолання. Захист прав людини в умовах суспільних трансформацій: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Д. О. Маріц та О. Л. Львової. Вінниця: Твори, 2021. С. 34–60.
8. Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”: Постанова Верховної Ради України № 2188-IX від 14.04.2022 року / *Офіційний вебсайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>
9. Назарчук І. Вторгнення Росії в Україну як акт агресії та зухвале порушення прав людини. *Юридична газета онлайн: Всеукраїнське професійне юридичне видання*. 28 лютого 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-yak-akt-agresiyi-ta-zuhvale-porushennya-mizhnarodnogo-prava.html>
10. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: Вид-во «ФОРМ-БОВСЬКА О. О.», 2018. 208 с.
11. Спільнота українських юристів закликає Договірні сторони Конвенції про геноцид запобігти геноциду населення України. *Юридична газета онлайн*. 9 квітня 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/spilnota-ukrayinskih-yuristiv-zaklikae-dogovirni-storoni-konvenciyi-pro-genocid-zapobigti-genocidu-n.html>
12. Токарчик Р. Про необхідність трансформації концепції прав людини в концепцію прав життя. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 196–215.
13. Усманов Ю. Право на життя в умовах збройних конфліктів і ситуацій насильства всередині держави. Київ: Право, 2021. 205 с.
14. Шемшученко Ю. С. Права людини. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4.: Н–П*. Київ: Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2002. 720 с.
15. What are jus ad bellum and jus in bello? International committee of the Red Cross. 2015. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0>

References

1. Valiullina Z. V. Viiskova teoriia K. Klauzevitsa v teoretichnomu dyskursi. Efektyvna ekonomika. *Dniprovskiy derzhavnyi ahrarno-ekonomichniy universytet*. № 11. 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5881>

2. Dodatkovyi protokol do Zhenevskiykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II), vid 8 chervnia 1977 roku. Protokol ratyfikovano iz zaiavoiu Ukazom Prezvdii Verkhovnoi Rady URSR N 7960-XI vid 18.08.89 / *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
3. Instruktziia pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy 23.03.2017 № 164 / *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
4. Konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. Zheneva, 12 serpnia 1949 roku. Konventsiuu ratyfikovano iz zasterezhenniamy Ukazom PVR URSR vid 03.07.1954 / *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Konventsiia pro poperedzhennia zlochynu henotsydu i pokarannia za nohu vid 9 hrudnia 1948 r. Dokument ratyfikovano vid 18.03.1954 № 995_155 / *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
6. Kushnirenko O. H., Slinko T. M. Prava i svobody liudyny ta hromadianyna: navch. posibnyk. Kharkiv: Fakt, 2001. 439 s.
7. Lvova O. L. Moralni zasady prav liudyny: suchasni vyklyky ta shliakhy yikh podolannia / *Zakhyst prav liudyny v umovakh suspilnykh transformatsii: monohrafiia / kol. avt.; za zah. red. D. O. Marits ta O. L. Lvovoi*. Vynnytsia: Tvory, 2021. S. 34–60.
8. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini»» № 2188-IX vid 14.04.2022 roku / *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>
9. Nazarchuk I. Vtorhnennia Rosii v Ukrainu yak akt ahresii ta zukhvale porushennia prav liudyny. *Yurydychna hazeta onlain: Vseukrainske profesiine yurydychne vydannia*. 28 liutoho 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vtorgnennya-rosiyyi-v-ukrayinu-yak-akt-agresiyi-ta-zuhvale-porushennya-mizhnarodnogo-prava.html>
10. Senatorova O. V. Prava liudyny i zbroini konflikty: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyd-vo «FOP Holembovska O.O.», 2018. 208 s.
11. Spilnota ukrainskykh yurystiv zaklykaie Dohovirni storony Konventsii pro henotsydzapobihy henotsydu naselennia Ukrainy. *Yurydychna hazeta onlain*. 9 kvitnia 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/spilnota-ukrayinskih-yurystiv-zaklykaie-dogovirni-storony-konvencyii-pro-genocid-zapobigti-genocidu-n.html>
12. Tokarchyk R. Pro neobkhidnist transformatsii kontseptsii prav liudyny v kontseptsiiu prav zhyttia. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava*. 2012. № 2. S. 196–215.
13. Usmanov Yu. Pravo na zhyttia v umovakh zbroinykh konfliktiv i sytuatsii nasylstva vsередyni derzhavy. Kyiv: Pravo, 2021. 205 s.
14. Shemshuchenko Yu. S. Prava liudyny. *Yurydychna entsyklopediia : V 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. T. 4: N–P*. Kyiv: Vyd-vo «Ukr. entsyklopediia im. M. P. Bazhana», 2002. 720 s.
15. What are jus ad bellum and jus in bello? / International committee of the Red Cross. 2015. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0>

Львова О. Л. Морально-правові засади захисту цивільного населення під час війни (у контексті російської агресії 2022 року)

Загальноновизнаними в міжнародному праві фундаментальними правами людини є, зокрема: право на життя; право на незастосування до особи тортур, насилля або іншого жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження або покарання; право на недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захист своєї честі і гідності, свободи совісті і віросповідання тощо. Під час воєнних дій згадані основоположні цінності є особливо вразливими і їх дотримання з боку сторони воєнного конфлікту прямо залежить від мотивів та моральних передумов такої агресії.

Норми міжнародного гуманітарного права встановлюють відповідні заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечуючи захист жертв конфлікту та визначаючи відповідальність за порушення цих норм. В основі міжнародного гуманітарного права покладено принцип розрізнення між воюючими і невоюючими, у зв'язку з чим у статті окрема увага звертається на захист саме цивільного населення і морально-правові складові такого захисту.

Аналізуючи конвенційні угоди щодо захисту цивільного населення та жертв війни, можна спостерігати такі принципіві моральні складові їх прав, як життя, повага, свобода совісті і віросповідання, заборона тортур і приниження людської гідності, гуманне поводження, захист під час воєнних дій тощо.

Зокрема, Міжнародний суд ООН неодноразово виводив обов'язки сторін воєнного конфлікту за такого загального принципу права, як «елементарні засади гуманності».

Статтею 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено мінімум зобов'язань сторін у разі збройного конфлікту щодо осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, зокрема, є забороненими такі діяння стосовно зазначених вище осіб: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.

Загальновідомо, що ставлення російського агресора до мирного українського цивільного населення у своєму варварстві не обмежується звичайним розумінням порушення прав людини та принципу гуманізму під час збройного конфлікту.

З огляду на це Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”», якою визнає дії, вчинені Збройними силами РФ та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу. При цьому беруться до уваги послідовність і системність політики РФ, спрямованої на масове знищення населення України, порушення суверенітету і територіальної цілісності України та ліквідації національної державності України.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, геноцид, гідність, гуманізм, мораль, повага, права людини, цивільне населення.

Lvova O. L. Moral and legal principles of protection of civilians during the war (in the context of Russian aggression in 2022)

The fundamental human rights universally recognized in international law are, in particular: the right to life; the right not to be subjected to torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment; the right to privacy, personal and family secrecy, protection of one's honor and dignity, freedom of conscience and religion, etc. During hostilities, these fundamental values are particularly vulnerable, and their adherence to military conflict is directly dependent on the motives and moral preconditions for such aggression.

The norms of international humanitarian law establish appropriate prohibitions or restrictions on the use of certain means and methods of armed struggle, ensuring the protection of victims of conflict and determining the responsibility for violating these norms. International humanitarian law is based on the principle of distinction between combatants and non-combatants, in connection with which the article pays special attention to the protection of the civilian population and the moral and legal components of such protection.

Analyzing the convention agreements on the protection of civilians and victims of war, one can observe such fundamental moral components of their rights as life, respect, freedom of conscience and religion, prohibition of torture and humiliation, humane treatment, protection during hostilities and more.

In particular, the UN International Court of Justice has repeatedly deduced the responsibilities of the parties to a military conflict from such a general principle of law as the “basic principles of humanity”. Article 3 of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War provides for a minimum commitment of the parties in the event of armed conflict to non-combatants, including the following acts against the above: a) personality, including all forms of murder, mutilation, ill-treatment and torture; b) hostage-taking; c) abuse of human dignity, in particular abusive and degrading treatment; d) the conviction and application of punishment without a prior judgment rendered by a court duly established and providing judicial guarantees recognized by civilized peoples as necessary.

It is well known that the attitude of the Russian aggressor towards the peaceful Ukrainian civilian population in its barbarism is not limited to the usual understanding of human rights violations and the principle of humanism during armed conflict.

In view of this, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Resolution “On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine” On the Russian Federation's Genocide in Ukraine “”, which recognizes the actions committed by the Armed Forces of the Russian Federation and its political and military leadership during the last phase of against Ukraine, which began on February 24, 2022, with the genocide of the Ukrainian people. This takes into account the consistency and systemic policy of the Russian Federation aimed at mass extermination of the population of Ukraine, violation of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine and the elimination of national statehood of Ukraine.

Key words: war, armed conflict, genocide, dignity, humanism, morality, respect, human rights, civilian population.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-40